

УДК [324+328]: 316

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.21>

ЖІНОЧІ КВОТИ ЯК ПРОЯВ ПОЗИТИВНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Галина Іленьків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто проблеми введення жіночих квот в органах державної влади та політичних партіях через призму позитивної дискримінації. Встановлено особливості позитивної дискримінації як комплексу дій, здійснюваних державною владою для забезпечення принципу рівності та реалізації прав представниками груп населення, що були дискриміновані в минулому. Виокремлено особливості використання у вітчизняній літературі категорії «позитивна дискримінація» порівняно з менш часто використовуваною категорією «ствердні дії», якою відповідна практика позначається в країнах Заходу. Наголошено на некоректності прирівнювання введення жіночих квот до забезпечення гендерної рівності на основі розрізнення між поняттями «стать» та «гендер». Особливу увагу приділено статевим квотам у Виборчому кодексі України як прикладу практики позитивної дискримінації в українській політичній системі в процесі демократичних перетворень останніх років. Проведено кореляцію між введенням статей квот в українському виборчому законодавстві та сприйняттям населенням України адекватності представництва жінок в українській політиці. Виокремлено можливі проблемні моменти введення статей квот для української політичної системи, зокрема подальше закріплення стереотипів стосовно місця жінки в політиці, поглиблення соціальної нерівності, зокрема на основі гендерної приналежності, а також заповнення жіночих квот менш професійно спроможними претендентами заради виконання формальних вимог. Визначено можливість застосування практики позитивної дискримінації для встановлення механізмів відбору політичної еліти та закріплення в політичній свідомості населення принципу рівності в суспільствах, що перебувають у процесі демократизації.

Ключові слова: жіночі квоти, позитивна дискримінація, ствердні дії, демократизація, гендер, принцип рівності, політичні права.

Проблема демократизації залишається актуальною для України та багатьох інших країн, які досі не завершили перехід до демократії або в яких сформовані внаслідок переходу режими не були демократичними. Більш того, навіть держави зі стабільними демократичними режимами шукають способи вдосконалення демократії. Однією з причин є прагнення до якомога повнішого забезпечення принципів демократії, перетворення її з «позитивної утопії», ідеалу, до якого можна тільки наблизитися, але неможливо досягти, на реальність політичного життя. У зв'язку з цим виникає ідея так званої позитивної дискримінації.

Метою статті є дослідження механізмів жіночого квотування у виборчому законодавстві через призму явища позитивної дискримінації у суспільствах, що проходять процес демократизації.

Проблематика квотування не є новою для вітчизняної політичної науки. Водночас подібні дослідження часто тяжіють в бік надмірно позитивного оцінювання квот і позитивної дискримінації загалом. В зарубіжній науці проблеми гендерного квотування висвітлені в роботах таких учених, як М. Крук, П. Майер, М. Джонс, П. Норіс. В українській науці

проблематикою квот займаються С. Гаращенко, Т. Марцинюк, О. Кривуля, О. Вілкова, Н. Гербут, Т. Карась, С. Оксамитна.

Етимологічно термін «дискримінація» походить від латинського “discriminatio” – «розрізнення», а також має негативне забарвлення. З розвитком суспільства слово «дискримінація» починає означати упереджене ставлення до індивіда чи соціальної групи, що базується на расовій, статевій, національній, етнічній, конфесійній чи іншій ознаці. Зрозуміло, що в таких умовах дещо парадоксальною є поява самої ідеї позитивної дискримінації.

Вперше ідея позитивної дискримінації як цілеспрямованої державної політики з'явилась у 60-х рр. у Сполучених Штатах Америки. Зокрема, З Равлінко, аналізуючи виникнення позитивної дискримінації, зазначає, що «ідея виникла в рамках руху за громадянські права в Америці і була втілена в Акті про громадянські права 1964 р. Слідуючи його духу, Ліндон Джонсон 1965 р. видав виконавчий наказ (Executive Order), за яким Міністерство праці було зобов'язане надавати державні контракти з урахуванням расового принципу» [5, с. 110]. Сутність позитивної дискримінації полягає в наданні певної переваги соціальним групам, що раніше були дискримінованими та залишаються в менш сприятливих умовах для реалізації своїх конституційних прав. Таким чином, позитивна дискримінація повинна забезпечити реалізацію демократичного принципу рівності, формуючи додаткові можливості для представників різних соціальних груп.

Ми зумисне уникаємо категорії «меншини», оскільки часто йдеться не про меншини, а, як би це не було дивно, соціальні групи, які складають більшість. Зокрема, йдеться про жінок, які складають більшість у статевій структурі населення багатьох розвинених країн, проте є об'єктом позитивної дискримінації з огляду на те, що були обмежені у своїх правах та дискриміновані в попередні періоди розвитку людства.

Окрім того, варто зауважити, що у вітчизняній та зарубіжній літературі існує певна невідповідність понять. Так, у зарубіжній літературі переважно не використовується поняття «позитивна дискримінація», натомість відповідний курс держави має назву «ствердні дії» (англ. “affirmative action”). Це зумовлено негативним забарвленням категорії «дискримінація», протистояння якій є первинним завданням позитивної дискримінації, адже поява в політичному курсі Сполучених Штатів Америки концепції ствердних дій багато в чому зумовлена саме практикою дискримінації, що продовжувала існувати в США, часто в прихованому вигляді. Вітчизняна література почала використовувати поняття «позитивна дискримінація», проте з часом поряд з ним почало використовуватись загальноприйняте в західній політичній науці поняття «ствердні дії». Так чи інакше лінгвістичні дебати не є метою статті, ми не відстоюємо вживання однієї з цих категорій та вважаємо за прийнятне використовувати їх як синоніми.

Позитивна дискримінація сьогодні є практикою в багатьох демократичних країнах. Вона використовується як ефективний механізм забезпечення більш широкої репрезентативності в умовах представницької демократії. Однією з проблем демократії є необхідність підтримання балансу між інтересом більшості та захистом прав меншості. Представницька демократія зводить більшість демократичних процедур до боротьби між інтересами різних суспільних груп, яку, зрештою, неминуче виграє більшість. Якщо в Античних демократіях-полісах кількість громадян була настільки невеликою, що існувала можливість залучити всіх до вирішення державних справ, то в державах-націях її немає, а парламентарі, незважаючи на те, що їх прямим призначенням є управління державою в інтересах держави, прив'язані до своїх виборців, розраховуючи на переобрання.

Варто також зазначити, що в західній політичній науці ствердні дії оцінюються дещо більш суперечливо, ніж у країнах, що все ще демократизуються. Наприклад, Г. Гол-

зер зазначає, що «ствердна дія залишається набагато суперечливішою, ніж антидискримінаційна діяльність, де остання базується на законах про рівні можливості зайнятості (або СЕО) та інших законодавчих актах» [9, с. 467]. Деякі дослідники виділяють цілу низку можливих негативних ефектів ствердних дій від психологічного стану людей, що підпадають під політику ствердних дій до виникнення ворожості в самому суспільстві [8, с. 593]. Водночас в українській науці значно більше захисників ствердних дій, ніж їх противників, особливо у деяких сферах суспільного життя.

Демократія породжує специфічний психологічний ефект: бажання завжди залишатися в більшості, адже більшість завжди перемагає. Йдеться не просто про конформізм, навіть коли повна анонімність є гарантованою, людина схильна приймати сторону більшості. Зокрема, такий ефект є помітним під час виборів. За допомогою опитувань громадської думки політичні актори мають можливість маніпулювати думкою виборців, а виборці, бажаючи, щоб їх голос «не було втрачено», віддають його за того, хто має більший шанс перемогти.

Так чи інакше більшість, звичайно, є різною залежно від питання, яке стоїть перед суспільством. Склад парламенту в будь-якому разі буде різномірним, навіть у тоталітарних державах. Проте вважається, що відсутність або невисоке представництво деяких соціальних груп, зокрема дискримінованих раніше, неприпустимим явищем для демократичної держави.

Водночас проблемним питанням є досягнення рівності шляхом позитивної дискримінації, що фактично є створенням нерівних умов для представників різних соціальних груп. Класичним розумінням рівності для демократії є рівність можливостей. Вона може бути забезпечена шляхом створення системи заходів з протидії дискримінації, ефективною судовою системою та чітко прописаного законодавства. Важливою умовою також є рівність перед законом, і саме її доводиться проігнорувати, вживаючи заходів позитивної дискримінації, адже в такому разі у частини громадян виявляється фактично більше прав, ніж у інших.

Позитивна дискримінація властива низці демократичних держав у різних сферах суспільного життя. Нас, втім, цікавить саме позитивна дискримінація в політичній сфері, класичним прикладом якої є створення квот для різних соціальних груп. Розглянемо специфіку позитивної дискримінації в політичній сфері на прикладі квот для жінок.

Одразу зазначимо, що вважаємо некоректним називати квоти для жінок в політиці гендерними квотами. Квотування в цьому разі відбувається не за гендерною ознакою, а за належністю до біологічної статі. Враховуючи необхідність розрізнення понять, ми вважаємо за необхідне наголосити на тому, що стать – це біологічне поняття, що визначається будовою людського організму, тоді як гендер – психосоціологічне поняття, що визначається набором соціальних ролей та поведінкових паттернів, що засвоюються індивідом у процесі свого розвитку, тобто якщо стать є визначеною природним шляхом, то гендер є результатом формування певної ідентичності, що не вкладається в бінарну систему «чоловік – жінка». Це легально визнається в багатьох країнах стабільної демократії (Австралія, Данія, Ісландія, Сполучене Королівство тощо).

Водночас в Україні розвиток концепту гендерної рівності зупинився на обмеженій його частині, де гендер все ще дорівнює статі. Так, за одним з визначень, «ідеал гендерної рівності означає, що жінки та чоловіки мають однаковий суспільний статус, однакові умови для реалізації всіх прав людини, однакові можливості робити внесок у національний політичний, економічний, соціальний розвиток та користуватися його результатами» [3, с. 4], тобто гендер зводиться до розрізнення чоловіків та жінок (неважливо, в біоло-

гічному чи соціальному сенсі), що залишається дискримінацією. Навіть у науковій літературі проблема формується таким чином, що «багато країн усе ще залишаються такими, що не можуть задовольнити потребу в наданні рівних прав чоловікам і жінкам» [2, с. 39]. Таким чином, в українському науковому, громадському та правозахисному дискурсі немає місця для небінарного визначення гендеру та, відповідно, можливостей для прийняття тієї частини суспільства, що не бажає себе визначати в бінарних рамках гендеру-статі.

Звичайно, широко описана в художній та науковій літературі дискримінація стосувалась теж біологічної статі насамперед, проте з часу ліквідації формальних обмежень на участь жінок у виборчому процесі минули десятиліття, а в деяких випадках – століття. Фактично ніщо не повинно було б заважати жінкам, як і іншим групам населення, брати участь у політиці. Чинне законодавство України встановлює норми рівності та неприйняття дискримінації, зокрема стаття 24 Конституції України стверджує, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовними або іншими ознаками» [4]. Виходячи зі свого конституційного права, жінка може відстоювати свою можливість брати участь у політиці.

Ми погоджуємося з тим, що низький рівень жінок на владних позиціях частково пов'язаний зі стереотипами та упередженнями. Політика при цьому розуміється або як «брудна» та «жорстока» справа, в якій не місце жінці (благородний спосіб порятунку тендітної «слабшої статі»), або як діяльність високораціональних акторів, в яку емоційна та нерациональна жінка не може принести нічого позитивного (спосіб порятунку суспільства від жінки, якій «природно» не властиво управляти). Ці стереотипи та упередження не використовуються з введенням додаткового квотування. Втім, держава, впроваджуючи квоти для жінок, створює собі позитивний імідж інституту, що прагне відновити соціальну справедливість, поглиблюючи нерівність у суспільстві.

Як ми вже згадували, гендер, будучи поняттям соціальним, не вимірюється бінарною опозицією «чоловік – жінка», як це відбувається зі статтю (хоча деякі сучасні дослідники посперечалися б навіть із цим останнім твердженням). В такому разі, впроваджуючи жіночі квоти та декларуючи встановлення гендерної рівності, держава займається підміною понять, адже зводить гендерну рівність до рівності між чоловіками та жінками – представниками двох біологічних статей. Безумовно, в цьому разі варто було б говорити про статеву рівність або створювати квоти для всіх гендерних груп у суспільстві (що було б дуже складно).

Навіть якщо не звертати увагу на лінгвістичну колізію, за якої ставиться знак рівності між біологічною статтю та гендером, норма статевих квот є дискримінаційною щодо тих, хто не отримує можливості бути представленим в органах влади за принципом гендерної приналежності, ідентифікуючи себе з іншими гендерами.

Крім того, нам видається дивною необхідність обирати чи призначати представників влади не на основі їхнього професіоналізму, здатності вирішувати певні проблеми, а на підставі приналежності кандидата до тієї чи іншої статі. Прихильники квот цілком доречно стверджують, що серед представників обох статей може бути достатньо професіоналів, проте для ефективності політичного управління на всіх рівнях посади повинні займати професіонали. Створення квот дискримінує тих чоловіків, що не отримують можливості обійняти певні посади, оскільки потенційно менш кваліфіковані жінки займають ці місця за квотами.

Одним з негативних наслідків запровадження квот може бути їх заповнення кандидатами, що не володіють високим рівнем професіоналізму, а набираються з однією метою:

заповнити квоту. Противники квот звертають увагу на те, що існування квот може сприяти посиленню непотизму в політичній еліті, коли виділені для жінок місця будуть заповнюватися родичками впливових політичних фігур. Така участь жінок є лише формальною та ніяк не сприяє зникненню негативних тенденцій, зокрема стереотипів, що існують щодо жінок.

Зрештою, як би це не було дивно, існування статевої квоти може мати своїм наслідком дискримінацію жінок, якої вони начебто повинні позбутись. Сама ідея необхідності квоти створює в суспільстві хибне переконання, що жінка може активно займатися політикою лише «за квотою». Таким чином, упередження стосовно жінок у політиці не тільки не знімаються, але й посилюються в масовій суспільній свідомості.

В Україні донедавна існувало заохочення у вигляді додаткового фінансування для політичних партій, що мають у своєму складі 30% жінок. За новим виборчим кодексом, статева квота фактично встановлюється, адже пункт 12 статті 154 передбачає, що «під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі)» [1]. В такий спосіб встановлюється не тільки квота у 40% для жінок, але й аналогічна квота для чоловіків (яка не була би потрібною, адже статистично чоловіки складають більшість у партійних списках, але фактично є більш демократичною, ніж відповідні норми у багатьох інших країнах, адже не дає змогу дискримінувати і чоловіків).

Водночас тільки 40% вважають, що жінки недостатньо представлені в українській політиці [6] (цілком очікувано, що частіше ствердно відповідали жінки, а не чоловіки), тобто українське суспільство не відчувало потреби збільшення представництва жінок у політиці. При цьому важливим є той факт, що 82% респондентів підтримували те, що жінки йдуть в політику [6]. З цього ми доходимо висновку, що українське суспільство не відзначається дискримінацією жінок та глибокими стереотипами щодо того, що жінкам «не місце в політиці», проте не бачить потреби в збільшенні представництва жінок штучним шляхом.

До того ж залишається питання сприйняття самими жінками квот чи, швидше, сприйняття ними досягнутого успіху у сфері як результат власних зусиль чи результат переваги, яку вони мали над своїми конкурентами за рахунок своєї статі. При цьому ми розуміємо той факт, що, незважаючи на законодавчі норми, в багатьох країнах, зокрема в Україні, продовжує існувати дискримінація за статевим принципом, проте введення квот, на нашу думку, є не вирішенням проблеми, а лише усуненням симптомів дисфункції суспільства. Для вирішення проблеми необхідно не просто встановлювати квоти, що будуть формально заповнюватись, а змінювати сприйняття суспільства, замінюючи стереотипи розумінням того, що жінка може бути не менш ефективним управлінцем та політиком, ніж чоловік.

Таким чином, ми доходимо висновку, що практика жіночих квот хоча є поширеною, адже «нині вже 122 країни застосували певні види гендерних квот, серед яких 56 мають законодавчі квоти, 51 – добровільні партійні квоти, 33 – так звані зарезервовані місця» [2, с. 41], проте така форма позитивної дискримінації залишає багато невирішених питань, які необхідно розв'язати не лише країнам, що перебувають у процесі демократизації, але й стабільним демократіям. Позитивна дискримінація загалом (або ствердні дії) можуть володіти позитивним ефектом для інституціоналізації соціальних практик, що необхідні для боротьби з дискримінацією, зокрема тоді, коли йдеться про питання расового, гендерного чи етнічного дискримінування під час рекрутування кадрів [7, с. 36–37]. Водночас демократизація повинна мати на меті встановлення реальних рівних можливостей

без необхідності забезпечення реалізації громадянами своїх прав через введення системи норм, що дискримінуватимуть інших громадян.

Список використаної літератури

1. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396–ІХ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 15.04.2021).
2. Карась Т., Оксамитна С. Гендерне квотування в Україні: громадська думка та досвід застосування. *Наукові записки НАУКМА*. 2016. Т. 187 : Соціологічні науки. С. 39–47.
3. Карбовська Н., Литвинова Т., Магдюк Л. Інструменти інтегрування концепції соціально-гендерної рівності в роботу органів місцевої влади. Київ : Український Жіночий Фонд, 2010. 120 с.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 15.04.2021).
5. Равлінко З. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2016. 201 с.
6. Роль жінок в українському суспільстві. *Опитування соціологічної групи «Рейтинг»*. Дата публікації: 4 березня 2020 р. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenshin_v_ukrainskom_obschestve.html (дата звернення: 15.04.2021).
7. Susskind A. and others Attitudes and perceptions toward affirmative action programs: an application of institutional theory. *International Journal of Hospitality Management*. 2014. Vol. 41. P. 38–48.
8. Crosby F., Sincharoen S., Iyer A. Understanding affirmative action. *Annual Review of Psychology*. 2006. Vol. 57 (1). P. 585–611.
9. Holzer H., Neumark D. Affirmative action: what do we know? *Journal of Policy Analysis and Management*. 2006. Vol. 25. № 2. P. 463–490.

WOMEN'S QUOTAS AS A MANIFESTATION OF POSITIVE DISCRIMINATION IN POLITICS

Halyna Ilenkiv

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The articles consider the problems of introducing women's quotas in public authorities and political parties through the prism of positive discrimination. The peculiarities of positive discrimination as a set of actions created by the state authorities to ensure the principles of equality and realization of the rights of representatives of groups of the population, which were discriminated in the past, are established. The peculiarities of the use of the category "positive discrimination" in the local literature in comparison with the often used category "affirmative actions", which corresponds to the practice defined in the Western countries, are singled out. Emphasis is placed on the incorrectness of equating the introduction of women's quotas to ensure gender equality on the basis of the distinction between the concepts of "sex" and "gender". Particular attention is paid to women's quotas in the Electoral Code of Ukraine as an example of the practice of positive discrimination in the Ukrainian political system in the process of democratic transformation in recent years. A correlation was made between the introduction of women's quotas in Ukrainian election legislation and the perception of the population of Ukraine of the adequacy of women's representation in Ukrainian politics. Possible problems with the introduction of women's quotas for the Ukrainian political

system, further strengthening of stereotypes in the place of women in politics, deepening social instability based on gender, and the introduction of women's quotas for able-bodied applicants for formal requirements are highlighted. Possibilities of application of practices of positive discrimination for establishment of mechanisms of selection of political elite and fixing in political consciousness of the population of the principles of development of the society which are in the process of democratization are defined.

Key words: women's quotas, positive discrimination, affirmative actions, democratization, gender, principle of development, political rights.